

OKO DATIRANJA SREBRNA ZOOMORFNOG NAKITA
IZ GORIČKE OSTAVE

(Table I, II, III)

Otkad je, ima tome šezdesetak godina, Č. Truhelka izvijestio o vrlo zanimljivoj ostavi srebrna i brončana nakita, otkrivenoj u jednoj gomili na području hercegovačke Gorice,¹ na samoj hercegovačko-dalmatinskoj granici (blizu Imotskoga), taj je nalaz, za naše krajeve u to vrijeme posve neobičan, neprestano u središtu pažnje naše domaće arheologije. Gorička ostava, koja je svojim zanimljivim oblicima nakita obogatila njegovu tipologiju u našim krajevima, još ni do danas nije potpuno naučno objašnjena, iako je već od prvih dana bilo ozbiljnih pokušaja, da joj se odredi mjesto u davnim kulturama naših krajeva. Datiranje ove ostave ide danas, uzevši u obzir sva dosada izražena mišljenja o tom problemu, u široki raspon od latensko-helenističkog doba do Bizanta i ranoga Srednjeg vijeka; stoga ćemo ovdje pokušati da ovom važnom problemu naše arheologije, kojemu pridajemo naročito značenje u razvoju kulturnih dodira naše obale s drugim velikim civilizacijama, još jednom posvetimo pažnju, koju zaslužuje, osvjetljujući ga, prema današnjem stanju nauke i sadašnjim našim mogućnostima, sa svih strana: s kulturno-historijske, umjetničko-tipološke i zanatsko-tehnološke. Osim toga, prvi put smo u mogućnosti da goričku ostavu sagledamo u približnoj cjelini, pa time novi utvrđeni primjerci nakita (naušnica), koji joj je pripadao, znatno mijenjaju otprije poznati tipološko-kvantitativni odnos.

Dva su osobito važna momenta, koja kod goričke ostave upadaju u oči: neobične okolnosti njezina nalaza i heterogenost materijala, od kojega se ona sastoji. Jedno i drugo usko je povezano s problemom jedinstva čitave ostave, što se, kako ćemo vidjeti, već ozbiljno i opravdano dovodilo u pitanje. Prema spomenutom Truhelkinu izvještaju proizlazi, da ostava nije u organskoj vezi s gomilom, u kojoj je pronađena, jer je ova zapravo sekundarna, možda i recentna tvorevina, koja je nastala, kad se na jednom mjestu sakupljao kameni krš, da bi se okolni teren osposobio za kulturu. Iz te perspektive gledana, gorička ostava — u obliku,

¹ Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XI (1899), str. 339 i d. — Dva prehistorijska nalaza iz Gorice (Ijubuškog kotara) — II. — Srebrni nalaz iz Gorice, str. 389 i d.

u kakvu je do nas doprla — zaista ne pruža jamstvo jedinstva kao ni cjelovitosti, što najbolje potvrđuje činjenica, da je znatan broj dosada nepoznatih i neobjelodanjenih primjeraka identičnoga goričkog nakita već ranije dospio i u druge zbirke, dakle je izmakao kontroli ne samo Truhelkinoj, koji je na ovom lokalitetu proveo i stanovitu reviziju, već vjerojatno i onih, koji su glavninu nekađasnje ostave otkrili predavši je, zajedno s podacima o nalazu, tadašnjoj upravi Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

Gorička ostava sadrži heterogeni nakit, koji — apstrahirajući same okolnosti nalaza — po jednome vremenski ipak ide zajedno, štoviše, onaj databilni njezin dio determinira i čitavu ostavu, a drugi u njemu vide, ili bar pokušavaju da odvoje, proizvode dviju podosta udaljenih kulturnih epoha, od kojih jedna stoji na pragu, a druga na ishodu antičke civilizacije. Kad već nemamo jasnih stratigrafskih i drugih pouzdanih arheoloških indikacija, naš je zadatak, da ovdje rješenje pokušamo naći u već navedenim okvirima tipološko-tehnološke analize te da utvrdimo, ako to bude moguće, može li gorička ostava predstavljati jedinstvo i vremenski povezan nakit, ili njenu datiranju treba prići sa stajališta dvaju posve različitih kulturno-historijskih pa i umjetničkih supstrata.

Znatan dio goričke ostave čine brončane i srebrne srednjolatske fibule, koje ni tipološki, a ni s obzirom na tehničku izvedbu i obradbu nemaju nikakve srodnosti s drugom, još važnijom i brojnijom skupinom ovoga nalaza — u prvom redu sa zoomorfnim srebrnim naušnicama. Pored spomenutih fibula, kojima provenijenciju nesumnjivo treba tražiti u drugom kulturnom krugu nego li ovim zoomorfnim naušnicama, pa samih ovih naušnica, koje se javljaju u dvije varijante (antropomorfni i teriomorfni tip), u goričkom nalazu ima i drugoga raznolikog nakita — broševa, igala, narukvica, privjesaka, perli i sl. —, koji tipološki, a i po tehničkoj obradbi više pristaju sad uz jednu, a sad opet uz drugu skupinu nakita. Čini nam se, da za pitanje, koje razmatramo, priličnu važnost imaju ukrasni predmeti (agrafe) u obliku »ležeće osmice«, dvaju isprepletenih Ω , ili kako već sve pojedini autori nisu nazivali onaj za helenističko doba karakterističan ukras, t. zv.

»Heraklov čvor«,² koji je u goričku ostavu nesumnjivo dospio s ostalim helenističkim nakitom, s kojim ga povezuje ne samo osnovna tipološka srodnost, već i tehnika obradbe, naročito u pojedinim detaljima.

Truhelka se, smatrajući ostavu cjelovitom i jedinstvenom, u njenu datiranju ponešto kolebao. »Savršena tehnika filigrane« zoomorfnih naušnica navodila ga je na to, da taj nakit datira »u najbolje doba klasične umjetnosti«,³ ali su ga, s druge strane, naročito oni mlađi oblici srednjolatskih fibula, koje su tu nađene u većoj količini, primorali, da datiranje čitave ostave pomakne nešto naprijed i da ga, tada još pomalo pitijski, stavi u »razdoblje, u kome je keltska kultura zamijenila kulturu urođenika«. ⁴ Više godina kasnije, u jednom drugom osvrtu na goričku ostavu, Truhelka je konačno taj nakit datirao u treće stoljeće stare ere.⁵ Za ovo datiranje nije našao oslonu samo u odgovarajućim oblicima srednjolatskih fibula, za koje je na našem području imao već otprije dovoljno analogija, već — a to naročito — i u samoj tipološkoj srodnosti i sličnosti tehničke obradbe s brojnim proizvodima helenističkog zlatarstva, koje se razvijalo »na obalama pontijskim, osobito u glasovitoj koloniji Olbiji i u Arapi na Krimu te u drugim grčkim kolonijama pa i u samoj Grčkoj«. Na osnovi toga Truhelka je pretpostavljao, da je ovaj zoomorfni srebrni nakit iz goričke ostave import s pontijskih ili egejskih obala.

U ovo datiranje goričke ostave, posebno njezina zoomorfnog nakita (naušnice), prvi je posumnjao J. Korošec, koji se tim pitanjem pozabavio u recenziji rasprave Z. Vinskoga o naušnicama iz Erduta.⁶ Prelazeći potpuno preko idejne i tipološke ovisnosti obaju tipova goričkih zoomorfnih naušnica, kao i spomenutih agrafa s helenističkim nakitom, za koji je upravo karakterističan ovaj tip zlatarskog ukrasa sa životinjskim i ljudskim (ne-

groidnim) glavama, Korošec je veću pažnju posvetio tehničkoj obradbi tih naušnica, u kojoj je jaču srodnost našao s kasnijim bizantskim nakitom nego sa zlatarskom tradicijom antike. Ma da ne poričemo srodnost između obradbe filigrane na goričkim naušnicama i tehnike obradbe filigrane na bizantsko-ranosrednjovjekovnom nakitu, ne bismo se mogli složiti s pomalo strogom ocjenom autora, da »za tehnično delo teh uhanov ne bi našel analogij iz tako zgodnjega časa«. ⁷ Korošec i sam priznaje, da je tehnika filigrane, kojom se odlikuju goričke naušnice, »Grkom že dobro znana«, a što je ova filigrana u antičkom, grčko-helenističkom i helenističko-rimskom zlatarstvu ponešto finija i suptilnija, to po našem mišljenju izvire iz činjenice, što su goričke naušnice ne samo izrađene od inferiornijeg materijala (srebro), već i s primjesom izvjesnih tradicija, koje su bolje odgovarale ukusu potrošača kojima su one bile i namijenjene. U pitanju atribuiranja i datiranja goričkih naušnica treba, po našem mišljenju, u prvom redu uzeti u obzir njihovu tematsku i tipološku srodnost s ostalim poznatim nam nakitom, a onda i eventualnu mogućnost, da one, možda, u pogledu tehničke obradbe, predstavljaju sintezu tradicija antičkog zlatarstva i domaćeg zanatstva, koje je odavna poznavalo i široko njegovalo obradbu srebra.⁸ To je upravo ono područje, gdje se u našim krajevima dodiruje antika i prehistorija, a koje još uvijek dosta slabo poznajemo, upravo zato, što obično te dvije komponente antičke kulture jednu drugoj suprotstavljamo, umjesto da ih gledamo u jedinstvenom skladu, onako, kako su se one nekada dopunjavale i usklađivale.

Pokušaji, da se goričke zoomorfne naušnice odvoje od antičke baštine naših krajeva, imali su u sebi ipak toliko pozitivna, da su ukazali na neke momente, na koje svakako treba obratiti više pažnje, ako se želi doći do uvjerljive i prihvatljive interpretacije ovog nakita. Osnovni Korošćev prigovor, da sumnjive okolnosti nalaza goričke ostave ne daju solidnu potporu iznesenoj tezi o jedinstvu te ostave, mogla bi se bez daljega prihvatiti, ali držimo, da to još uvijek ne mora značiti, da ostava nije jedinstvena, ma da možda još uvijek nepotpuna. Drugim prigovorima — uključujući tu i one, o kojima smo imali prilike voditi prijateljske usmene diskusije,⁹ a koji se uglavnom svode na tehniku obradbe i repertoar ukrasa nakita (filigrana, upotreba dragoga kamenja i sl.) — posvetit ćemo pažnju u nastavku radnje, gdje ćemo se posebno osvrnuti na pojedine oblike i tipove goričkog

² U vezi s tim ukrasom isp. najnovije djelo: G. Baccati, *Orificerie antiche dalle minoiche alle barbariche* (Roma 1955), gdje se taj čvor — prema Pliniju — označuje kao magičan, apotropejski, dakle s vrijednošću amuleta (str. 89).

³ Navedeni Glasnik, str. 394.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Glasnik XXVI (1914), str. 125 i d. (Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u doba prehistoričko — Vođa kroz prehistoričku zbirku Zemaljskog muzeja u Sarajevu, str. 43 i d.).

⁶ Arheološki vestnik (Acta archaeologica) III/2, 1952, str. 315 i d. (Zdenko Vinski, Zwei kahnförmige Ohrringe aus Erdut in Kroatien). Na osnovi nekih elemenata na ukrasu tih naušnica takvu je rješenju sklona i Th. E. Haevernick (usmeno saopćenje), koja je nedavno imala prilike pregledati spomenute naušnice. U usmenoj diskusiji s imenovanom, koja se već dulje vremena bavi staklom i posebno perlama, to stajalište nismo mogli prihvatiti zbog razloga, koji dovoljno dolaze do izražaja u našoj daljoj argumentaciji.

⁷ Arheološki vestnik, n. mj., str. 316.

⁸ Isp. Arheološki vestnik IV/2, 1953, str. 211 i d. (D. Rendić-Miočević, Srebrne naušnice nepoznatih japodskih radionica u splitskom Arheološkom muzeju), gdje se na više mjesta upozorava na srebrni nakit, nađen na nekadašnjem ilirskom području.

⁹ Vidi bilj. 6.

nakita ukazujući na elemente ukrasa jasnih helenističkih karakteristika.

U povezivanju jednog dijela goričke ostave s helenističkim krugom danas smo u nesumnjivo povoljnijem položaju nego što je svojedobno bio Truhelka, osobito u vrijeme objavljivanja ovog nakita, jer danas raspoložemo čitavim nizom relativno bližih analogija u nakitu, proizvedenom u helenističkim zlatarskim radionicama, od kojih su nekoje djelovale i u neposrednoj blizini našeg područja. Obilni nalazi zlatnog nakita helenističkog doba u Velikoj Grčkoj, koja je od kraja 5. stoljeća stare ere stajala u živim trgovačkim vezama s našom obalom, u vezama, koje su urodile plodnom kolonizatorskom aktivnošću na istočnom Jadranu, opravdavaju pretpostavku, da je na tom području helenističke kulture postojao i djelovao niz zlatarskih radionica, koje su svoje proizvode slale — osim u područja Apeninskog poluotoka — i u ostale antičke oblasti pa tako i u Ilirik. Prekrasni primjerci takva zlatnog nakita, koji više manje opetuje poznati nakitni inventar ostalih helenističkih nalazišta, nađeni su nekoliko godina prije posljednjeg rata u grobovima nekropole u Budvi, koja do danas nažalost nije ni naučno obrađena ni objelodanjena.¹⁰ Budva je, s nekim svojim karakterističnim primjercima nakita — koji imaju i bližih tipoloških i tehnoloških analogija u nakitu iz goričke ostave — vjerojatno posrednik, koji povezuje Goricu i njezin nalaz, osobito zoomorfne joj naušnice, sa sličnim nakitom iz drugih brojnih helenističkih nalazišta. To, po našem mišljenju, čini tezu o helenističkom porijeklu goričkih zoomorfnih naušnica

¹⁰ Nekropola je otkrivena nešto prije početka posljednjeg rata, pri kopanju temelja za novi veliki hotel (danas Hotel Avala), ali tada nije mogla biti sistematski istražena, pa su i izvanredno bogati nalazi, koji su tu došli na vidjelo, uglavnom prikupljeni bez kontrole stručnjaka, te su — na štetu nauke — prije naučne obradbe posve raspršeni. O tim nalazima sumarno je i nepotpuno izvjestio M. Abramić na VI. međunarodnom kongresu arheologa u Berlinu god. 1939. (v. Bericht über den VI. internationalen Kongress für Archäologie, Berlin 21.—26. August 1939., str. 178 i d.; Archäologische Forschung in Jugoslawien), a i nešto prije, u jednom popularnom članku, u Glasniku narodnog univerziteta Boke Kotorske (god. IV, 1937, br. 1—3, str. 33 i d.; Antikni nalazi u Budvi). O malazima u Budvi, posebno o zlatnom nakitu, pisao je vrlo kratko i J. Petrović u Umetničkom pregledu II, 1939, str. 168—172 (Nekropola u Budvi).

Sistematskim istraživanjem budvanske nekropole započelo se istom god. 1952., ali rezultati tih istraživanja, kojima je u početku rukovodio i potpisani, nisu još objelodanjani. Može se već sada ustvrditi, da složena stratigrafija ove nekropole nije ni jednim primjerkom grobnih priloga ponovila sretne nalaze iz predratnoga doba.

U posebnom radu, koji je u pripremi (*Opuscula archaeologia II*), pokušat ćemo prvi put obraditi cjelokupan inventar helenističkoga zlatnog nakita budvanske nekropole, koji smo uspjeli utvrditi — makar, nažalost, bez osnovnih metroloških podataka — u znatno potpunijem obimu, nego što je dosada, iz spomenutih radova, bio poznat.

još vjerojatnijom i uvjerljivijom. Neki oblici i elementi ukrašavanja s goričkom nakita — osobito zoomorfni ukras, pa motiv »Heraklova čvora« i sl. — nalaze se i na budvanskom nakitu, što dakako ne znači, da je Budva upravo sa spomenutim inventarom svoje nekropole imala izravan utjecaj na postanak i proizvodnju goričkoga srebrnog nakita. Nalaz u Budvi je putokaz, da je u ove ilirske krajeve, kao što je to bilo i s keramikom,¹¹ zalazio i import helenističkih zlatarskih radionica, koji je slijedio isti put keramičkoga pa i drugog importa — put donjoitalske kolonizacije u ilirska područja.¹² Budvanski nakit, koji se sastojao od još neutvrđenog niza zlatnih predmeta, bio je nesumnjivo namijenjen onom povlaštenom i helenističkom kulturom jače zadojenom elementu ove istaknute antičke naseobine na našoj obali, a srebrni gorički nakit, kod kojega su primijenjeni gotovo istovetno tehničko znanje i postupak, ali tretirani mnogo slobodnije i rustičnije, bio je namijenjen unutrašnjim ilirskim krajevima, kojih je stanovništvo — odgojeno u drugačijim tradicijama — s manje izbirljivosti i estetskih prohtjeva, a prema svojim specifičnim prilikama i mogućnostima, slijedilo putove antičke umjetnosti pa i mode, koja je osvajala i ondašnja »barbarska« područja. Gorički nakit nesumnjivo znači izvjesnu simplifikaciju i rustificiranje poznatih oblika i tipova helenističkoga zlatnog nakita, izrađenog s mnogo više ukusa i umjetničke profinjenosti. Ne mislimo ovdje nipošto braniti tezu o nekim posebnim, lokalnim varijantama helenističkoga nakita, a još manje o njezgovoj izradbi u nekoj domaćoj radionici, na samoj ilirskoj obali. Ali takva teza i nije sasvim neodrživa, to prije, što neki dosada nezapaženi detalji s goričkih naušnica jasno ukazuju na to, da one u vrijeme, kad je nastala spomenuta ostava, nisu još bile dovršene. Ta činjenica ostavlja otvorena vrata za više mogućnosti; jedna je od njih i ta, da je njihova definitivna obradba, upravo montiranje poluizrađenih dijelova — koji su se mogli i importirati — izvođena na ilirskom tlu, gdje je mogla doći do izražaja, osobito u pojedinim detaljima, domaća »zlatarska« tradicija i dekorativno shvaćanje. Susjedna Naronna, jedan od najvažnijih centara antičke kulture i trgovine u ilirskim krajevima, a istodobno i najvažnija baza za trgovinu s ilirskom unutrašnjošću, mogla je u tome odigrati znatnu ulogu, koja nam danas još nije dovoljno poznata.

Gorička ostava poznaje, kako je već rečeno, ove oblike i tipove nakita helenističkoga karaktera:

1) naušnice u obliku stilizirane i shematizirane životinjske glave (teriomorfni tip).

¹¹ I u budvanskoj nekropoli nađeno je dosta keramičke tipa Gnathia, koja je karakteristična za sve grčke kolonije na istočnom Jadranu.

¹² Isp. o tome naš rad u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmat. LIII, 1950/1951, str. 25 i d. (Iliri u matpisima grčkih kolonija u Dalmaciji).

2) slične naušnice s glavom crnca ili crkinje od staklene paste (antropomorfni ili ne-groidni tip),

3) ukrasni broševi (agrafe) u obliku »Heraklova čvora«.

*

TERIOMORFNE NAUŠNICE (t. I/1—5)

Truhelka je, objavljujući goričku ostavu, ove naušnice oprezno i vrlo obazrivo nazvao »nekom vrstom nakita sličnom mindušama«. ¹³ To je učinio vjerojatno ne samo zbog posvemašnje tipološke izoliranosti, u kojoj mu se tada ovaj nakit ukazao, već i zbog sama njihova oblika, u kojem je karičica s konično-jagodastim završetkom isključivala i samu pomisao, da su se te naušnice mogle provlačiti kroz uho. Umjesto toga, ove su se naušnice, koje tipološki imaju velik broj analogija u helenističkom zlatarstvu, pa i u samoj Budvi, ¹⁴ vjerojatno vješale o uho. Za to je služio prosti mehanizam naušnice, koji se sastojao u elastičnoj pokretnosti završnog dijela karičice; ta je zajedno sa suprotnim krajem naušnice, izrađenim u obliku životinjske glave, čvrsto stezala donji dio uha. Naušnice ovoga tipa teriomorfne oblika javljaju se u helenističkom zlatarstvu uporedo s takvima, gdje je karičica završavala u obliku oštre igle, koja se mogla provlačiti kroz uho (t. I 11 a, b; 12 a, b). Našem tipu, ma da s drugačijim likom životinje, pripadaju i spomenute dvije zlatne naušnice iz Budve, koje su vrlo malih dimenzija.

Jezgru naušnice čini već spomenuta karičica od masivne srebrne žice, različite debljine promjera, koja je kod većeg broja sačuvanih primjeraka isukana finom srebrnom niti. Karičica, koja završava jako naglašenom koničnom jagodom, ima oblik slova S. Ukrasni dio naušnice tvori glava neke životinje, ¹⁵ izražena sasvim shematski, s jedi-

¹³ Glasnik XI, str. 390.

¹⁴ Tu se javljaju, koliko nam je zasad poznato, dvije zlatne naušnice toga tipa, vrlo malih dimenzija, s lavljom glavom kao ukrasom. Naušnice nisu par, jer je na jednoj životinjska glava znatno veća nego na drugoj. Budvanske naušnice istog su tipa kao i naušnica koju reproduciramo na t. I/10 (zbirka Schiller u Berlinu).

¹⁵ Truhelka je (Glasnik XI, n. mj.) pretpostavljao podjednako mogućnost ptičje kao i meke druge životinjske glave. Preciznije se o njima ne izjašnjava ni Korošec. Držimo, da u ovima, do krajnosti shematisiranim oblicima moramo ipak prepoznati glave onih životinja, koje su se drugdje, gdje su dane u realističkom obliku (uvijek sa sličnim rogovima), mogle utvrditi kao glave koza (divokoza?), bikova ili ovnova. — Sr.: F. H. Marshall, Catalogue of the Jewellery Greek, Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities, British Museum (London), tabla XXXI, br. 1786—1787, (v. t. I 11 a, b), 1803—1804 (v. t. I 12 a, b), 1816, 1820 i dr. Isp. također i slične naušnice, nađene na Mallorci, koje je u časopisu Archivo Español de arqueología XX, 1947, str. 148 i d., (sl. 3) objavio A. García y Belindo. (Naušnice se danas nalaze u madridskom »Museo del Instituto del Conde de Valencia de Don Juan«). Ovima su posve slične i dvije naušnice iz Muzeja u Barceloni (ibid., sl. 8). Tipološke interesantne analogije pružaju nam i naušnice u zbirci Schiller u Berlinu,

nim donekle realističkim elementom: rogovima (od isukane fine žice, u obliku slova S) i očima (aplicirano drago kamenje). Spomenuta glava izvedena je od dviju konveksno modeliranih srebrnih pločica, koje su spojene po uzdužnom presjeku naušnice tako, da u svojoj šupljaj unutrašnjosti kriju drugi završetak karičice, koji glavi služi kao okosnica. Površina glave, koja je lišena svakog realizma, ukrašena je bogatim, no dosta jednolikim ornamentom obične, užetu slične pletenice, jednostruko ili dvostruko prevučene, i motivom uporednih nizova listića-arkadica. Uz ovu osnovnu ornamentiku, koja se javlja u sličnim, ali ne i istovetnim varijantama, u tehnici krupne filigrane, na naušnicama se može primijetiti i upotreba drugih nekih tehnika. Tako je prednji, zapravo onaj pravi dio glave većinom ukrašen nizom horizontalnih brazda (?), podijeljenih u manja polja, koje su, čini se, izvedene iskucavanjem i graviranjem. Samo na jednom primjerku vidimo i ostatke granulacije (t. I 4). Ovako modeliran životinjski lik, gdje je glava i tehnikom obradbe i shemom ornamentata u jasnom kontrastu prema drugom dijelu — koji u vidu ljev-kasta ovratnika čini prijelaz prema karičici — nalazimo i kod svih poznatih nam helenističkih naušnica, ne samo teriomorfne, već i antropomorfne tipa (kako onih s apliciranim jantarskim, staklenim i sličnim glavama, tako i onih, kod kojih je, kao i ovdje, čitava naušnica izvedena od istovetna materijala). To je, nesumnjivo, jedan od važnih momenta, koji ove goričke naušnice, ma da najshematskije među dosad poznatim nam srodnim oblicima, povezuje s ostalim helenističkim naušnicama tog tipa.

Teriomorfne naušnice iz Gorice, uz navedeni repertoar ornamentata, tehnikâ i dekoracija, imaju još jedan ukrasni element, dobro poznat helenističkom nakitu: aplicirana zrna od draga kamenja. Dva okrugla zrna od »koralja« ¹⁶ stoje funkcionalno izražavajući oči, a treće je zrno, ovalna ili jako izdužena oblika, postavljeno sasvim dekorativno s gornje strane ljev-kasta ovratnika, među listolik filigranski ornament. Zrna su obrubljena uskim okvirom od srebrna lima, koji odozgo završava zupčasto (»vučji zubi«). Slične ukrase, većinom od granata, nalazimo i na nekim primjercima poznatoga helenističkog nakita, ali je kod ovih naušnica, pored kamenja, koje je markiralo oči, ono drugo ukrasno zrno bilo smješteno na čelu odnosno

koje reproduciramo na t. I/8, 9, samo su životinjske protome tu bez rogova.

¹⁶ Truhelka drži, da je to koralj (n. mj.), a Korošec je pretpostavljao, da su oči bile ispunjene »verjetno z nekakšno testovino ali pa z jantarjem«. Pozivajući se, međutim, na ukras od »rubina« na antropomorfnim goričkim naušnicama, on istodobno pretpostavlja, da su oči ovdje mogle biti ispunjene i rubinima (n. mj., str. 316). Th. E. Haevernick je pak mišljenja, da se radi o alamandinu, pa bi joj to bio jedan od dokaza za rano-srednjovjekovno porijeklo ovoga nakita. Mi sa svoje strane držimo, da je to najvjerojatnije bio granat, čest na helenističkom nakitu, a to je zapravo opći naziv za čitav niz podvrsta toga kamena, od kojih je jedna i alamandin.

na korijenju rogova.¹⁷ Motiv »vućjih zubi« i tu uokviruje ovaj aplicirani ukras, koji je unosiolo-ristički efekt u jednobojnu masu, od kakve je naušnica izrađena. To je inače jedan od čestih motiva i karakterističnih elemenata, kojima se helenistički zlatari služe pri ukrašavanju nakita. Nje-gova kulminacija dolazi do izražaja kod nekih primjeraka, gdje je, radi daljeg pojačanja tog efekta, čitava glava izvedena od naročitoga »obojenog« materijala, kao što su različite vrste draga kame-nja, jantar, staklena pasta i slično. Tehnička obradba goričkih naušnica i način njihova ukrašavanja ima dakle očitih analogija u antičkom, posebno helenističkom zlatarstvu, od kojega su mnoge elemente svakako preuzele i bizantske zlatarske radionice. Idejno i tipološki one pak mogu imati izvor jedino u helenističkom nakitu, kojega se baštinom — bar u širem značenju riječi — imaju i smatrati.

Nitko dosad, koliko nam je poznato, nije poklonio pažnju, pa čak, rekli bismo, ni uočio, jedan dosta važan detalj s ovih naušnica. Gotovo na svim primjercima, koje je s crtežom objelodanio Truhelka — osim na prvome — vide se još neobrezani dijelovi srebrna lima u obliku ravne plohe, preostali nakon spajanja dviju polovina, od kojih je izrađen životinjski lik. Neke su od tih preostalih ploha bile rezane prema obliku predstavljenih glava, druge pružaju potvrde za još sirovije stanje i nedovršenost, a samo jedna izgleda posve dovršena, jer su joj preostali dijelovi lima do kraja uklonjeni.¹⁸ U ovom smo, svakako ne slučajnom detalju otkrili, po našem mišljenju, neobično važan podatak, koji govori, da su se naušnice, a vjerojatno i ostali sličan nakit, dovršavale na samom tržištu. Možda su to radili sami putujući zanatlije, (zlatari) koji su istodobno bili i trgovci; pritom u proizvodnji ovoga barbarsko-helenističkog nakita ne isključujemo i mogućnost jače uloge ilirskih krajeva.

Truhelka, koji je vjerovao, da su svi primjerci goričke ostave, pa i ovih naušnica, dospjeli u Zemaljski muzej u Sarajevu, navodi, da je u Gorici bilo nađeno, što čitavih, a što opet bolje ili lošije sačuvanih dijelova ovog tipa naušnica, oko dvadeset i pet komada.¹⁹ U Arheološkom muzeju u Splitu²⁰ utvrdili smo daljih pet primjeraka, od

¹⁷ Isp. par naušnica na našoj tabli I/12 (a, b), koji donosimo prema *Marshallu*, n. mj., br. 1803—1804. Na jednoj od goričkih naušnica, koje je objelodanio *Truhelka* (n. mj., str. 390, sl. 104), takav se ukras vidi i u »oku«, koje je nastalo na zatvorenom ekstremitetu rogova.

¹⁸ Glasnik XI, ista naušnica (sl. 104; v. ovdje t. I/1).

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Pored ovih teriomorfih naušnica iz goričke ostave u ovaj je muzej dospjelo i nekoliko primjeraka antropomorfih naušnica. Ma da nemamo sigurnih potvrda, da je i taj nakit potekao iz istog nalaza (gomi-
le), nema nikakve sumnje, da je bar u antičko doba činio cjelinu i predstavljao jedinstveno blago.

Dimenzije sačuvanih karičica u splitskom Arheološkom muzeju nisu jednake, a isto tako nije jednako

kojih su sačuvane samo karičice i na njima tek tragovi srebrna lima ili žice, koji su pripadali ukrasu sa spomenutih životinjskih glava. S ovim novim splitskim primjercima broj se teriomorfih goričkih naušnica popeo već na trideset, što, uz već navedeni detalj, da većina njih nije bila dovršena — a prema tome ni upotrebljavana — vjerojatno govori za to, da je Gorica slučajno postala maticom ove vrijedne ostave i da je ona na putu od Narone prema ilirskoj unutrašnjosti bila samo tranzitna stanica, preko koje je prolazila trgovina, idući valjda jednom od življih prometnih arterija ovog područja.

ANTROPOMORFNE (NEGROIDNE) NAUŠNICE (t. II)

Još su zanimljivije od opisanog tipa, a po našem mišljenju tipološki i historijski određenije one, manje brojne goričke naušnice, gdje se umjesto životinjske glave pojavljuje čovječji lik, i to u obliku crna odnosno crnkinje; glava crna izrađena je od posebne mase, a ta je na karičicu pričvršćena poput perforirane perle. Truhelka je objavljujući gorički nalaz držao glave onih dviju antropomorfih naušnica jantarskim; mi smo naprotiv na novim splitskim primjercima utvrdili tu staklenu pastu smeđe »jantarske« boje, koja vrlo uspješno imitira taj dragocjeni i skupi ukras. Trebalo bi izvršiti analizu i onih primjeraka iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu da se utvrdi, da li se tamo zaista radi o jantaru ili pak o njegovoj staklenoj imitaciji kao i kod tih najnovijih primjeraka u splitskom Arheološkom muzeju. Činjenica jest da su novi splitski primjerci znatno tamnije boje a oni sarajevski žučkastosmeđi. Pitanje je utoliko zanimljivije, što su i sarajevski i splitski primjerci ovih naušnica vjerojatno dijelovi iste ostave.

Truhelki su iz spomenute ostave bile poznate samo dvije naušnice ovog tipa, od kojih je samo jedna potpuno sačuvana, a drugoj nedostaje dio ukrasa, kojim je bio pokriven zatiljak glave. U splitski Arheološki muzej dospio je nešto veći broj naušnica ovoga tipa ili njihovih dijelova — ukupno pet komada²¹ —, pa danas znamo, da je on u goričkoj ostavi bio zastupljen sa bar sedam primjeraka, što po svoj prilici i ne će biti potpuna serija, uzevši u obzir, da bi se tu imali očekivati kompletni parovi. S novim primjercima antropomorfih naušnica — čak ako ovima stavimo nasu-

debela ni žica, od koje su načinjene. Veličinom uglavnom odgovaraju otprije poznatim primjercima iz Sarajeva.

²¹ Inv. br. N. 1665—1669. Ni ove naušnice, kao ni same glave od stakla, koje su nam se sačuvale, nisu sve bile jednake veličine. Najveća glava visoka je 1,7 cm, a najmanja 1,4 cm. Visina ostalih kreće se između tih dimenzija (1,6 cm; 1,5 cm).

prot i novoutvrđene primjerke teriomorfog tipa — odnos se jednoga i drugog tipa zoomorfnih naušnica iz goričke ostave znatno izmijenio u korist prvih.

Antropomorfne naušnice u osnovi su tipološki srodne teriomorfima, s razlikom, što se ovdje kao glavni ukras umjesto životinjske pojavljuje čovječja glava.²² Negroidni tip, kojemu pripadaju ove naše naušnice, ponavlja omiljelu temu helenističkog zlatarstva, posebno naušnica: glavu crna (crnkinje), koja je i ovdje, kako je to redovito bivalo, od posebnog materijala, sračunata ne samo na življi koloristički efekt, već — zbog naročito odabrane boje kamena ili stakla — i na izvjestan realizam, dapače naturalizam. Goričke negroidne naušnice imaju najbližu — ne samo teritorijalnu — analogiju u zlatnoj naušnici iz helenističke nekropole u Budvi (t. III/6), a tipološki su srodne i nekim drugim primjercima helenističkog nakita, tako jednog naušnici iz Kyme u Eolidi²³ i parovima negroidnih naušnica iz Bettone i Taranta u Italiji.²⁴

Budvanska naušnica poznata nam je nažalost samo po sačuvanoj fotografiji, uz ostali inventar te nekropole, te nam nije poznato od kakva je materijala (jantar, granat ili sl.) bila izrađena glava crna.^{24a} Na spomenutoj naušnici iz Kyme bio je to tamni granat. Likovi pak crna ili crnkinje na spomenutim naušnicama iz Italije bili su izrađeni od jantara — koji se dosada, kako smo vidjeli, pretpostavljao i na goričkim naušnicama — no tamo, kao i na budvanskom primjerku, s mnogo više realizma.

I ove se naušnice, kao i one prije opisanog tipa, sastoje od karičice, koja u vidljivom dijelu čini gotovo pravilan polukrug, i ukrasnog dijela, sastavljena od tri jasno diferencirana elementa: staklene glave, kape-zatiljka i vrata u obliku tulca (kornukopije) od srebrna ukrašenog lima.

Karičica, na koju je, poput perle, nadjevena crnačka glava od staklene paste, izrađena je od dosta debele srebrne žice, isukane također gustom srebrnom niti, koja na kraju prelazi u tanak toridirani završetak, a taj se provlači kroz jednostru-

ku ili dvostruku omčicu na drugom kraju karičice, iznad samog tjemena glave. Upotreba ovih naušnica, kao i njihov mehanizam, razlikuje se dakle od prije opisanih teriomorfih, te je zbog navedenih momenata vrlo vjerojatno, da su se upotrebljavale kao sljepoočničarke, t. j. vješale su se o kosu ili o naročitu vrpцу oko glave.

Analizirajući prethodni tip, sa životinjskom glavom kao ukrasom, utvrdili smo, da se taj sastoji od dva, iako jedinstveno komponirana, dijela, od kojih prednji predstavlja glavu životinje, a drugi ljevkastu ovratnik, iz kojega glava izvire. Sličnih primjera, dakako *sui generis*, imamo i kod običnih antropomorfnih naušnica (tipa Menada), kod kojih je i glava i vrat, dakle čitav ukras, izrađen od istog materijala, od kojega su i ostali dijelovi naušnice. Prijelaz k našem tipu negroidnih naušnica, gdje je u trodjelnoj kompoziciji glava od posebna materijala, imamo u već prije spomenutoj teriomorfnoj naušnici iz kolekcije Hélène Stathatos u Ateni,²⁵ gdje je glava životinje izrađena od granata, pa je time jasno došla do izražaja dvodjelna kompozicija: glava od obojena plemenitog kamena i cilindrični vrat kao produženje konične karičice od zlatne žice odnosno lima. Kod negroidnog je tipa antropomorfnih naušnica razvoj odnosno ovo raščlanjivanje osnovne forme pošlo i dalje, pa se tu javlja još jedan element, koji na boljim i realizmom više prožetim primjercima predstavlja kosu (eventualno i kapu, kao sastavni dio frizure). Dok je kosa kod antropomorfnih naušnica, izrađenih od jedinstvena materijala, u neku ruku sastavni dio same glave te je dana potpuno realistički,²⁶ kod ovih negroidnih tipova razvija se u zaseban element, koji se postepeno sve više udaljuje od svoje osnovne realističke koncepcije, shematizira se i poprima isključivo dekorativan karakter. Ta nefunkcionalna dekorativnost osobito je došla do izražaja kod naših goričkih naušnica, gdje je ona u skladu s »barbarskim« tradicijama predantičkoga i antičkog svijeta, koje uvelike teže k simplificiranju oblika, k izvjesnoj apstrakciji i jakoj dekorativnosti. Ovdje se taj element sveo na jednostavno pokrivanje zatiljka, a živa i valovita linija kose, koja uokviruje lice, s naušnicama u Bettone tu je svedena na strog pravac. Površina obaju dijelova izvedenih od srebrna lima, tulca i kapice, bogato je ukrašena ornamentom u tehnici filigrane, gdje se ističu motivi listića, kružića i malih zalistaka (arkadica), slično kao i na naušnicama teriomorfog tipa. Pored navedenih motiva obilno je upotrebljena pletenica, jednostruka i dvostruka, kojom je naglašena profilacija pojedinih dijelova ploha. Na kapici-zatiljku nalazila su se, bar kod onoga jedinog dobro sačuvanog primjerk, četiri

²² Isp. Marshall, tabla XXXI, br. 1685, 1699—1700, 1709 i dr. — Isp. i Becatti, m. dj., str. 87 i 199.

²³ Marshall, tabla XXXI, br. 1709. (isporedi s njom glavu na novoj splitskoj naušnici, na našoj tabli II, 4).

²⁴ Za naušnice iz Bettone isp. Becatti, m. dj., str. 199, br. 406 a, b (v. našu tablu III/5), a za one iz Taranta (*ibidem*) br. 405 a, b (v. našu tablu III, 3, 4).

^{24a} Prema neprovjerenim indicijama budvanski nalaz sadržavao je još nekoliko ovakvih, ili veoma sličnih, negroidnih naušnica. Ako se to potvrdi, Budva, kao važna stanica helenističkog importa na našoj obali, imat će još znatniji udio u pitanju porijekla goričkog nakita, posebno njegovih zoomorfnih naušnica. Bez obzira na to je li Budva, u slučaju goričke ostave, samo etapa običnog importa ili snažan helenistički centar, koji je oplodio poznatu aktivnost domaćih ilirskih radionica, neosporno je da će se odsada ova dva lokaliteta južnog Ilirika morati povezivati, kad god se bude govorilo o antičkom zlatarstvu i radionicama srebra na našoj obali.

²⁵ Isp. P. Amandry, Collection Hélène Stathatos — Les bijoux antiques, Strasbourg 1953, tabla XLI, br. 242/3 (v. našu tablu III/1, 2).

²⁶ Isp. kod Marshalla, t. XXXI, br. 1684—1685, 1699—1700, 1706—1707 i dr.

aplicirana ukrasna zrna od granata,²⁷ u obliku listića i kružića, pa jednoga povećeg trokutastog ukrasa, svi obrubljeni motivom »vučjih zubi«. Kako smo pojedine od navedenih elemenata ukrasa, kojima su se služili tvorcima ovih naušnica, analizirali kod prethodnog tipa, koji poznaje isti taj ukrasni repertoar, dobro znan i antičkom, helenističkom zlatarstvu, ne ćemo se dalje zadržavati na ovim momentima, koji su upravo kod nekih stručnjaka i bili izazvali izvjesnu rezervu i sumnju u antičko porijeklo goričkih naušnica.

Zoomorfne naušnice, kao i uopće zoomorfan ukras, omiljela je tema antičkoga, osobito helenističkog zlatarstva, koje se njime vrlo obilno koristi. Primjerci ovoga nakita nađeni su u raznim područjima antičke civilizacije,²⁸ a vremenska im je granica od 4. stoljeća stare ere do rimskoga doba. Naušnice antropomorfne, negroidnog tipa, kod kojih je za izradbu crnačkog lika upotrebljen naročit materijal (granat, jantar, staklo i slično), datiraju se uglavnom u 3. stoljeće stare ere,²⁹ kad je običaj upotrebe egzotična materijala za nakit bio u grčkom zlatarstvu uhvatio znatna maha. To datiranje, koje se u biti podudara s Truhelkinim — u navedenom naknadnom osvrtu na goričku ostavu u prikazu prethistorijske zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu — slaže se i s datiranjem najmlađih oblika srednjolatelenskih fibula goričke ostave, što svakako rehabilitira njeno vremenско јединство.

AGRAFE U OBLIKU »HERAKLOVA ČVORA« (t. 1/6—7)

Među zanimljivije primjerke nakita goričke ostave idu i rijetki ukrasni privjesci ili kopče (agrafe) s motivom »Heraklova čvora«, kojih je, prema Truhelkinim podacima, u ovoj ostavi bilo četiri, no može se kao vjerojatno pretpostaviti, da je i taj ukrasni predmet, poput drugih, tu bio obilnije zastupljen. Svega su dvije od ovih agrafa sačuvale svoj osnovni oblik, koji zbog zanimljiva ukrštavanja dvaju dijelova od masivne srebrne žice, nalik skraćenoj ukosnici, izazivaju dojam »ležeće osmice«. Krakovi ukrštenih »ukosnica« završavaju, kao i kod opisanih teriomorfni naušnica, jačim čunjastim jagodicama, koje strše izvan same »osmice«. Od tih dviju goričkih agrafa samo je na jednoj sačuvan dio ukrasa, no to je sasvim dovoljno, da upoznamo osnovnu shemu, kojom se poslužio majstor-zlatar da ispuni i pokrije unutrašnji neugledni kostur kopče. Osnovu ornamenta čini centralno smješten romboidni medaljon, u kojemu je negda bio šaren ukras (granat, koralj,

jantar?)³⁰ Uokolo romba, kojemu okvir nije nazupčan kao kod malih granatnih ukrasa na naušnicama, već ravan, teče uska pletenica, a uz nju niz malih kružića od tanke srebrne žice. Iz ovoga središnjeg medaljona razvija se stiliziran biljni ornament od žice i lima, koji je u obliku zavinutih latica negda ispunjavao čitavu površinu »osmice«. Ove latice (koje su od središta prema krajevima »osmice« postepeno rasle, kako su rasli i njezini obrisi, da bi u prostorima između istaknutih krakova, s jedne i s druge strane, postigli maksimalnu duljinu) postavljene su simetrički, tako da su jedne prema drugima savinute, pa se doimaju kao paukove noge u pokretu. Na jednom kraju uzdužne osi agrafe nalazi se povećeta petlja, a u njoj još jedna manja, što je Truhelki dalo povoda, da ovu vrstu »nakita, koja nas sjeca današnjeg broša«, ipak smatra za privjesak.³¹

Nakit u obliku »Heraklova čvora« vrlo je omilio motiv helenističkog zlatarstva. Naizgled ga u bezbroj replika i varijanata gotovo u svim poznatijim nalazištima zlatna nakita iz tog vremena.³² U više izvanredno lijepo izrađenih primjeraka javlja se i na našem području. U Budvi je nađeno, koliko se danas zna, pet takvih agrafa, od kojih su četiri, s jednostavnijom dekoracijom, posve jednake, a peta, koja je izvanredno bogato ukrašena³³ sa deset nejednakih rozeta, nema svoga para. Budvanske agrafe, kao i druge poznate nam helenističke agrafe srodne su našim goričkim prvenstveno u osnovnoj ideji i shemi kompozicije. Tipološki ih ne odvajaju ni to, što na goričkim primjercima komponente agrafe (»osmice«) nisu tako karakteristične »omege« (Ω), kao na onim drugima, a ni to što je dekoracija kod jednih i kod drugih različita. Kod budvanskih agrafa krakovi »omege« završavaju životinjskim (lavljim?) glavama, jednako kao i na drugim nekim poznatim nam primjercima, a kod one bogato ornamentirane agrafe izraženi su u obliku plošno tretiranih rozeta, dakle su potpuno prilagođeni ostaloj ornamentici kopče. S obzirom na to, da naše goričke agrafe pružaju u svemu znatno simplificirane i rustificirane primjerke ovoga helenističkog nakita, gdje je i dekoracija preuzeta iz arhiva tradicionalne »barbarske« ornamentike, koju smo upoznali i kod goričkih naušnica,

³⁰ Truhelka je nagadao, da je tu bilo vjerojatno »koraljno ili kameno zrno« (n. mj., str. 391), a Korošec je opet (n. mj., str. 316) pretpostavljao uložak od »steklene testovine, jantarka ali podobnoga«. — Isp. bilj. 16.

³¹ Glasnik XI, str. 391. Na privjeske misli i Korošec (n. mj.). — Osim kao privjesak, ovakav je nakit, međutim, još češće služio kao kopča (agrafa), kojom su se pričvršćivali pojasi, dijademi, narukvice i sl. Isp. Becatti, n. dj., str. 89. U toj funkciji nalazimo, čini se i jednu od budvanskih agrafa.

³² Isp. Becatti, n. dj., tabla XCVII, 384, *Amandry* (Collection H. Stathatos), str. 82, sl. 48, 49, 50, pa table XXXII, 223 (naša t. III/7), XLVII, 264, i t. d.

³³ V. bilj. 31.

²⁷ Isp. bilj. 16.

²⁸ Isp. Becatti, n. dj., str. 87.

²⁹ *Idem*, str. 199 (uz br. 405 i 406).

razumljivo nam je, što na tamošnjim primjercima na tom mjestu dolazi obična čunjolika jagoda, kao i to, što ona tu zapravo zamjenjuje.

Goričke se agrafe i idejno i tehničkom obradom — ma da ne baš potpuno — vezuju uz onu skupinu nakita iz te ostave, koja tipološki vuče svoje porijeklo iz helenističkih radionica ili bar iz helenističke zlatarske tradicije. Filigrana je i tu (uz ukras od srebrna lima te jagode odnosno medaljone od obojena kamena ili kakva surugata) osnovni, a gotovo i jedini element dekoracije. Njihova osnovna građa (kostur) živo podsjeća na građu osobito teriomorfnih naušnica, koje se u osnovi, kao jezgrom, koriste istim: debelom srebrnom žicom s naglašenim čunjastim jagodama na krajevima. Već bi se po tome moglo zaključiti, da su one produkt istih radionica. Tematska srodnost i tehnika filigrane povezuje, s druge strane, kako smo vidjeli, oba tipa zoomorfnih naušnica, pa je naš zaključak, koji mogu opovrći samo valjaniji dokazi i čvršći argumenti od iznesenih sumnji, da je ovaj nakit — uzevši u cjelini — tipološki veoma srodan helenističkim uzorima i vremenski njima bliz, ma da odaje mnoge specifičnosti, koje se dadu lako opravdati faktorima, koje smo u ovoj radnji već dovoljno isticali. Ostavljamo i dalje otvorenim pitanje njihove provenijencije, ali smo ipak ukazali na neke momente, koji ne isključuju udio naših krajeva u njihovoj proizvodnji, to prije, što sličnu pojavu imamo i u drugim granama suvremenoga umjetnog obrta.³⁴ Jesu li u tome aktivno sudjelovali i ilirski majstori, kod kojih je obradba srebra bila tradicionalna,³⁵ ne možemo dakako utvrditi, jer su oni »barbarski« elementi, koji izviru iz primjeraka goričkog nakita, mogli biti rezultat i jedne svijesne proizvodne aktivnosti, u

³⁴ Riječ je ponovo o keramici tipa *Gnathia*, koja se, kako je utvrđeno, proizvodila i u grčkim kolonijama na našoj obali.

³⁵ V. bilj. 8. Na ovu tradiciju nesumnjivo ukazuje i srebrna fibula rimskoga doba iz Dalmacije, koju je kao majstor signirao romanizirani Ilir *Messor* (*Messor fecit*, CIL 10195,2).

nekom istaknutijem centru zlatarstva, koja je računala s plasiranjem svoje robe u »barbarskim« područjima.

Ne želeći ovdje zauzeti stajalište u pitanju cjelokupne goričke ostave, konstatiramo ipak činjenicu, da se naše datiranje helenističkoga goričkog nakita uglavnom slaže s predloženim i dosad neosporenim datiranjem ostalog inventara ove ostave, u prvom redu srebrnih i brončanih srednjolatenških fibula. Na osnovi ovih, približno složnih datiranja, koja oba važnija dijela goričke ostave — i naš helenistički nakit i latenske fibule — stavlja u isti vremenski okvir (najvjerojatnije u 3. stoljeće stare ere), jednaka vjerojatnost postoji kako za originalnost i autentičnost nađene ostave, tako i za suprotnu mogućnost, naime, da su se dvije isto do b n e ostave u jedno kasnije, poblize neodređeno vrijeme, stjecajem okolnosti našle pod onom zajedničkom goričkom gomilom.

Gorica je u predantičko doba, kako to pokazuju i drugi nalazi,³⁶ važan ekonomsko-kulturni centar ilirskog područja. Preko Budve, blize Narone i možda još kojeg istaknutog antičkog, helenističkog centra strujio je kroz njeno područje snažan trgovački promet, pa se ne bismo čudili, da su za njegova intenziviranja, upravo u spomenuto vrijeme, s raznih strana dopirali proizvodi za široku razmjenu i trgovinu s Ilirima. Ta vrsta trgovine bila je vjerojatno koncentrirana u rukama nevelikog broja posrednika, putujućih zanatlija i trgovaca. Jedna je takva pošiljka, iz danas nepoznatih razloga, na našu sreću, zaglavila u Gorici; ona nam je tako pružila ove zaista jedinstvene primjerke srebrna zoomorfnog nakita, koji danas, koliko nam je poznato, nema pravih analogija. U tome i jest važnost i značenje ove goričke ostave.

³⁶ Upozoravamo na prvi članak spomenutog *Truhelkina* izvještaja u *Glasniku* XI, str. 339 i d. (Prehistorijsko grobište u Gorici), gdje je objavljen onaj obilni materijal, koji je nađen u tom prehistorijskom krematoriju.

RÉSUMÉ

Gorica en Herzégovine est connue comme site archéologique surtout par les trouvailles provenant des époques préhistorique et historique primaire de l'Illyrie. Mentionnons parmi les découvertes les plus précieuses de Gorica les très intéressantes boucles d'oreilles zoomorphes en argent, appartenant — avec quelques autres formes de parures en argent et en bronze — à un dépôt trouvé vers la fin du siècle dernier dans un monceau à Gorica. Ce fut Č. Truhelka qui le premier publia les résultats de cette trouvaille (v. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Pl. XI), en mettant en relief la signification particulière de ces boucles d'oreilles zoomorphes. A cause des fibules qui y ont également été trouvées et qui appartiennent aux formes plus récentes de la période de La Tène, Truhelka a eu raison de dater ces trouvailles du 3e siècle d'avant notre ère, quoique pour les boucles d'oreilles il n'ait pas trouvé les meilleures analogies, préférant, surtout à cause de leur façonnage (filigrane), faire de vagues allusions à quelque centre étrusque (Marzabotto) et, dans une réplique ultérieure à cette question, au Pont Euxin et, dans une certaine mesure, à la Grèce elle-même.

Récemment J. Korošec a mis en doute cette datation des boucles d'oreilles zoomorphes de Gorica, en exprimant son doute aussi quant à l'unité originare de tout le dépôt de Gorica et en émettant l'hypothèse qu'elles pourraient être produites à Byzance. Cette supposition lui a été suggérée par le façonnage des filigranes de boucles, plus proche aux exemplaires byzantins qu'aux antiques.

Ayant établi dans les collections du Musée d'archéologie de Split quelques exemplaires, inconnus jusqu'ici, des boucles d'oreilles de Gorica, aussi bien antropomorphes (de type négroïde, v. Pl. II 3—7) que thériomorphes (ces derniers seulement fragmentaires), l'auteur de cette étude s'est proposé de reprendre en considération la question des trouvailles de Gorica, notamment un ce qui concerne les parures zoomorphes et similaires, afin d'essayer de déterminer leur date au moyen de nombreuses analogies nouvelles dont on dispose aujourd'hui et qui proviennent en grande partie des régions où les contacts, économiques et culturels, avec les régions illyriennes ont toujours été vifs. Ces comparaisons, basées principalement sur la typologie, sur l'affinité de conception et sur les ressemblances dans le façonnement, nous conduisent tout d'abord vers le territoire de l'ancienne Grande Grèce d'où, après une période de florissantes relations commerciales, une puissante vague de colonisation grecque a déferlé jusqu'aux rivages illyriens. Des ateliers des orfèvres de l'Italie méridionale proviennent, semble-t-il, aussi les magnifiques parures découvertes dans les tombes de la nécropole illyro-hellénistique de Budva, qui n'ont pas encore été l'objet d'études et de publications, mais qui montrent de nombreuses affinités avec les exemplaires de Gorica.

D'autres analogies de parures hellénistiques, provenant également d'Italie, confirment encore davantage la ressemblance typologique qui existe entre les boucles d'oreilles de Gorica et les parures zoomorphes hellénistiques. Ainsi, les boucles d'oreilles de Gorica (v. Pl. II 1—2) correspondent au point de vue de leur type à une partie des boucles d'oreilles de Tarente (cf. G. Becatti: *Oreficerie antiche*, n° 405 a, b; v. Pl. III 3—4) ou, bien mieux encore, à une paire de boucles d'oreilles de Bettone (*ibidem*, n° 406 a, b; v. Pl. III 5—6), qui ont ceci de commun avec les boucles d'oreilles de Gorica que la tête du nègre (ou de la négresse) y est exécutée en matériel étranger (ambre jaune, pierres précieuses, verre), inséré dans une capsule conique, par laquelle se termine l'anneau de la boucle. Les boucles d'oreilles d'Italie et à une boucle d'oreille de Budva (Pl. III 6), sont encore caractérisées par leur puissant réalisme, alors que celles de Gorica sont exécutées d'une manière très schématique: les cheveux y sont remplacés par une sorte de coiffe ornée, couvrant toute la nuque. L'auteur a constaté que les têtes négroïdes des boucles d'oreilles de Gorica (avec les nouveaux exemplaires du Musée de Split, elles sont maintenant au nombre de sept) ne sont pas-au moins celles se trouvant au Musée de Split-en ambre, ainsi que Truhelka et d'autres l'ont supposé, mais d'une pâte de verre.

L'autre type des boucles d'oreilles de Gorica de forme thériomorphe (v. Pl. I 1—5) offre encore plus d'analogies avec l'orfèvrerie hellénistique, où les motifs à figures animales sont fréquents non seulement dans les boucles d'oreilles, mais aussi dans les autres parures. Très fréquent y est le motif de tête d'animal aux cornes un peu stylisées (taureau, bélier, chèvre; v. Pl. I 8—12 a, b) que l'on trouve aussi dans tous nos exemplaires de Gorica, bien que privé tout à fait de réalisme. Le nombre de ces boucles d'oreilles, bien plus important dans le dépôt de Gorica que celui du type antropomorphe, s'est également accru par les nouveaux exemplaires de Split, de sorte qu'actuellement nous en connaissons une trentaine qui appartiennent à ce type.

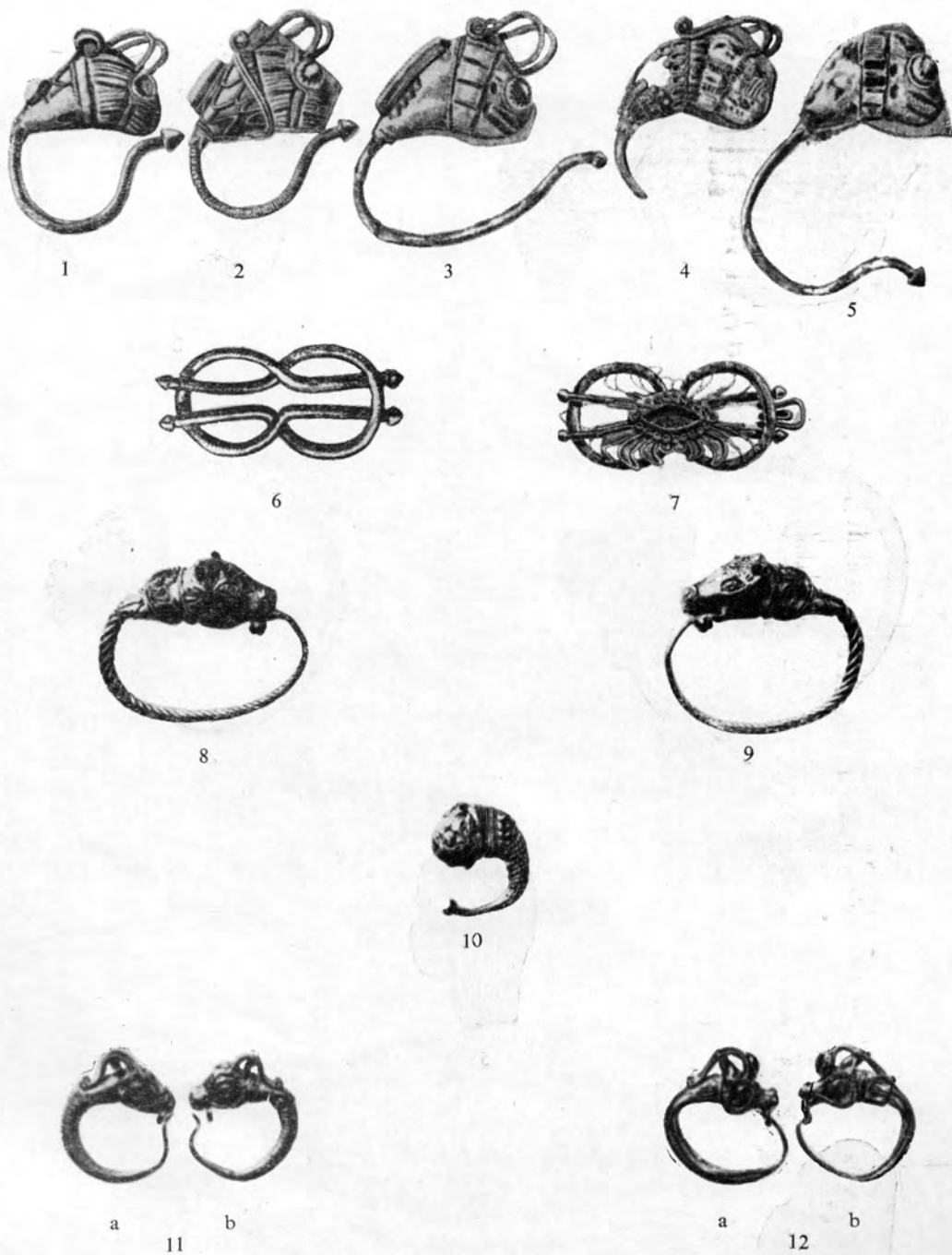
L'auteur signale aussi un détail qui, jusqu'ici, n'a pas été pris en considération: ces boucles d'oreilles — ainsi que le démontrent des parties non-découpées de feuilles d'argent, dans lesquelles les têtes d'animaux

sont exécutées, — n'ont pas été achevées au moment où le dépôt a été enseveli. Et ceci nous permet de supposer que l'élaboration de ces boucles d'oreilles devait être terminée en territoire illyrien, par conséquent dans les régions auxquelles elles étaient destinées. Une autre conclusion s'en ensuit également, à savoir que les ateliers hellénistiques qui produisaient ces parures — abstraction faite de la supposition qu'ils pouvaient être établis aussi en territoire illyrien, ainsi que c'était le cas aussi d'autres ateliers qui imitaient les produits gréco-hellénistiques (céramique), — prenaient en considération non seulement le goût de ceux auxquels elles étaient destinées, mais aussi les traditions du façonnage de l'argent qui prédominaient dans ces pays et qui nous sont positivement connues des temps préhistoriques jusqu'à l'époque romaine. Considérées sous ce rapport, ces parures provenant de Gorica accusent — notamment par le façonnage du filigrane antique — une forme un peu plus crue et un traitement plus rustique, presque »barbare«, ce qui a induit certains à essayer de contester leur origine classique, antique.

De même que les boucles d'oreilles de Gorica peuvent, quant à leur type, être mises en rapports avec l'orfèvrerie hellénistique, de même on peut trouver des analogies correspondantes — notamment si l'on prend en considération les éléments mentionnés de la symbiose gréco-illyrienne et du synchronisme artistique — aussi dans les détails du façonnage, dans le répertoire de l'ornementation, dans l'emploi des miettes de pierres précieuses etc. Malgré toutes les différences apparentes qui existent entre ces parures d'argent et d'autres parures hellénistiques en or, la ressemblance entre elles est telle que l'on peut rendre aux boucles d'oreilles de Gorica ce cadre de leur époque (le 3e siècle de l'ère ancienne) qui leur a été déjà attribué par Č. Truhelka. Ce faisant, l'auteur tient cependant à mettre l'accent sur la production hellénistique ou, au moins, sur les influences hellénistiques que ces parures reflètent.

La provenance hellénistique des boucles d'oreilles de Gorica, suffisamment indiquée par les thèmes des motifs traités, caractéristiques de cette époque (ornements anthropomorphes négroïdes, têtes d'animaux) est démontrée également par une sorte de parures trouvée à Gorica qui n'a pas jusqu'ici été suffisamment prise en considération et qui, au moins à ce qu'il paraît, n'a pas été bien identifiée. Il s'agit de deux broches en forme de »noeud d'Héraclès« (v. Pl. I 6—7) qui, de son côté, est très caractéristique pour l'orfèvrerie hellénistique (v. Pl. III 7) et dont plusieurs exemplaires, possédant aussi une signification magique, ont été trouvés à Budva.

Dans la partie du dépôt de Gorica que l'on peut mettre en relation avec l'orfèvrerie hellénistique, se trouvent représentés les types les plus familiers de la parure hellénistique, le répertoire essentiel de son ornementation ainsi que sa technique la plus répandue, celle du filigrane. C'est pourquoi sa datation de l'époque hellénistique est, pour le moment, pleinement justifiée, confirmée qu'elle est aussi par le fait que l'autre partie de ce dépôt est également attribuée à la même époque (3e siècle de l'ère ancienne). Et cette coïncidence ne saurait être fortuite. Car ce dépôt a été augmenté par divers matériaux provenant de diverses régions, mais toujours de la même époque, transportés par des commerçants itinérants, qui passaient par les villes importantes (Narona?), dans les régions illyriennes, pour y être vendus. C'est sur cette voie que, pour des raisons qui nous restent inconnues, a pu être constitué le très intéressant dépôt de Gorica.

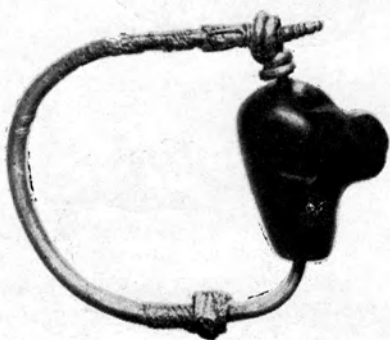
- 1.—5. — Zoomorfne naušnice iz Gorice, Sarajevo, Zemaljski muzej (*Glasnik Z. m. u B. i H. XI, sl. 104—108*)
 6.—7. — Agrafe iz Gorice (*Ibidem, sl. 111—112*)
 8.—9. — Zoomorfne naušnice iz zbirke Schiller, Berlin (*Katalog, Nr. 55a, b*)
 10. — Isto (*Ibidem, Nr. 53*)
 11. a, b. — Zoomorfne naušnice, London, British Museum (*Marshall, Catalogue of the Jewellery, Pl. XXXI, Nr. 1786—1787*)
 12. a, b — Isto (*Ibidem, Nr. 1803—1804*)

1

2

3

4

5

6

7

1.—2. — Negroidne naušnice iz Gorice, Sarajevo, Zemaljski muzej (*Glasnik Z. m. u B. i H.*,
XI, sl. 109—110)
3.—7. — Dijelovi negroidnih naušnica iz Gorice, Split, Arheološki muzej

1

2

3

4

5

6

7

- 1.—2. — Zoomorfne naušnice, Atena, zbirka H. Stathatos (P. Amandry, *Collection Hélène Stathatos*, Pl. XLI., Nr. 242—243)
3.—4. — Zoomorfne (negroidne) naušnice iz Taranta (Becatti, *Orificerie antiche*, Nr. 405. a, b)
5. — Zoomorfna (negroidna) naušnica iz Bettone, Italija (Becatti, *ibidem*, Nr. 406 a)
6. — Negroidna naušnica iz Budve (neobjelodanjena)
7. — Agrafo, Atena, zbirka H. Stathatos (P. Amandry, *Collection Hélène Stathatos* Pl. XXXII, Nr. 223)